

Snežana Božić (Niš)

Sav sjaj što ga Bog svijetom prosipa plavi oči moje: Andrićevi predeli svetlosti

U radu istražujemo u kojoj meri se motiv svetlosti (sjaja, Sunca, beline...) i njegovih opozita (tame, noći, Meseca, mraka...) javlja kao svojevrsna poetička konstanta u književnom opusu Ive Andrića, prateći luk opisan delima *EX PONTO* (1918) i *NEMIRI* (1920) s jedne, i dela *STAZE, LICA, PREDELI* (1963) s druge strane. Pored utvrđivanja motivskog podudaranja i onoga što ono donosi na planu značenja (simbolika motiva, naročito projekcije solarnih znakova ka etičkim kategorijama dobrog, pravednog, istinitog...), komparativnim pristupom nastojaćemo da utvrdimo istovetnost stvaralačkog podsticaja (inspiracije, kreativne zapitanosti u dodiru sa širinama spoljašnjeg i unutrašnjeg sveta) i sličnosti u načinu na koji je on u navedenim Andrićevim tekstovima umetnički realizovan. Rani lirsko-meditativni zapisi biće sagledani kao repozitorijum tema i motiva (s fokusom na solarne) koje će pisac i u kasnijim godinama (dosledno) obrađivati. Posebna pažnja biće posvećena vezi koju je moguće uspostaviti između pojedinih ranih lirskih zapisa i Andrićevih kasnijih beležaka s putovanja.

Kasnih tridesetih godina dvadesetog veka, Isidora Sekulić piše Andriću: „Kad čovek povuče jednu liniju od Vas do Vas preko dvadesetak godina – koji rast i uzrevanje. Tačno se tako razvijate Vi kao i ono što pišete: od tihog semena čije pucanje čuje samo zemlja i Bog do lisnate šume pune muzike, za koje je, avaj, čovečji život kratak [...]“ (prema Popović 1991: 67). Do tada je Ivo Andrić, pored *EX PONTA* i *NEMIRA*, objavio tri knjige pripovedaka (1924, 1931, 1936) i knjigu *NJEGOS KAO TRAGIČNI JUNAK KOSOVSKE MISLI* (1935), uz veliki broj priloga različite vrste u vodećim književnim časopisima toga vremena (*BOSANSKA VILA*, *SRPSKI KNJIŽEVNI GLASNIK*, *KNJIŽEVNI JUG*, *SAVREMENIK* i dr.). Pored toga, i njegova diplomatska karijera išla je jasnom uzlaznom linijom; sveukupno gledano, Andrić je zauzimaو sve istaknutije mesto u javnom životu (književnom i kulturnom) svoga doba. A najbolje je tek trebalo da dođe.

Krećući se, u činu recepcije, samo jednom stranom puta koji pominje Isidora, odnosno sledeći luk koji ocrtavaju dela *EX PONTO* i *NEMIRI* s jedne, i knjiga *STAZE, LICA, PREDELI*, s druge strane, čitalac se nalazi na liniji koja je polazište, ali i svojevrsan sekundarni tok Andrićevog stvaralaštva. Sa svešću i znanjem o svim potonjim (dosegnutim) dometima Andrićeve dominantne stvaralačke linije (na kojoj čvrsto stoje njegovi romani i pripovetke, odnosno, prema rečima Bojane Stojanović Pantović, „bosansko-balkanski istorijski kompleks tema“;

(2002: 103), ta čitalačka pozicija postaje na određeni način privilegovana. Ona informisanom čitaocu¹ omogućava da „senči“ i dopunjuje postojeće spoznaje o Andrićevom stvaralačkom opusu, da uspostavlja različite nove veze unutar njege, da odgoneta razloge Andrićevog eksplicitnog otklona baš od onog dela sopstvenog stvaralaštva koji nosi naglašeno lirska obeležja,² da sagledava značaj pojedinačnih ostvarenja i celokupnog Andrićevog opusa u širem kontekstu srpske i slovenskih književnosti... Takva pozicija podrazumeva da se u istraživanje uključi i biografski i socio-kulturni okvir, ali može da otvori i pitanja žanra, primenjenih stvaralačkih tehnika, različitih veza i uticaja i dr.

Postavljajući sebe u ulogu takvog čitaoca, pomenutim delima prišli smo i iz dodatno specifikovanog ugla. Naime, tragali smo, posebno, za Andrićevim *predelima svetlosti*, a oni su otkrivali svoju tamnu stranu i vodili, i u toj omeđenosti, do opštijih zaključaka o različitim (motivskim, značenjskim, stilskim...) podudaranjima, preklapanjima i poetičkim i žanrovskim (samo)izrastanjima.

K o r a k p r v i: **EX PONTO.** Zbirka pesama u prozi bila je prva objavljena Andrićeva knjiga. Zapisi u njoj nastajali su za vreme Andrićevog boravka u tamnici u Mariboru i tokom internacije (1914–1917), a rukopis je završen 1918. u Krapini, gde se Andrić oporavljao od bolesti i boravka u bolnici. Ove prozai-de³ predstavljaju verbalizovane otiske svesti subjekta koji se nalazi u stanju

¹ Informisani/obavešteni čitalac je pojam koji uvodi teoretičar Stenli Fiš i odnosi se na stvarnog čitaoca sposobnog da doživi ono što pruža književni tekst; uslov za to je posedovanje određenih kompetencija (jezičke, semantičke, literarne) (Fiš 1989: 46). Pored književne, informisani čitalac određen je i kulturnom matricom, tj. uvek je pripadnik određene interpretativne zajednice, što se reflektuje na njegov pristup književnim tekstovima. Videti o tome: Bojanić Ćirković 2017: 156.

² Kada je 1938. Andriću ponuđeno da njegova knjiga-prvenac *EX PONTO* bude prevedena na francuski jezik i objavljena u Parizu, pisac ovako objašnjava razloge zbog kojih ponudu odbija: [...] *I sada je moje duboko ubeđenje da ne bi bilo korisno objaviti ovu knjigu proze na francuskom jeziku, jer na odstojanju od dvadeset godina, u tuđem svetu i drugim prilikama, ona ne bi mogla ostaviti utisak i postići cilj koji se želi. Izgleda da je to neminovnost: lirski deo stvaranja jednog pisca neophodan je u njegovom razvoju, razumljiv i prisan savremenicima, ali od podređenog značaja prema celom njegovom životnom delu* (Andrić 1997: 226). Andrić nije odobravao ni preštampavanje svojih prvih dveju knjige za života, kao što nije objavljivao ni liriku, koju je, kako se na osnovu uvida u njegovu zaostavštinu pokazalo, pisao celog života.

³ Prozaidu shvatamo na način na koji ju je, baveći se genezom ovog žanra, defini-sala Bojana Stojanović Pantović: nalazi se na „medijaln[o]j pozicij[i] između slobodnoga stiha s jedne strane i fragmentarizovane lirske prozne mikroceline koju reprezentuje crtica. Ona je kratki prozni žanr koja je po svojim morfološkim svojstvima najbliža pesmi u prozi: usredsređivanje na određeno stanje a ne radnju, odsustvo klasične fabularizacije, lirizacija, deskripcija i naracija sa simboličkim, sugestivnim učinkom, mnogo veća uloga čitaoca, i tako dalje“ (2002: 85, 86). Značajan prostor u studiji B. Stojanović Pantović dat je pesmama u prozi Ive Andrića, koje su, zajedno sa prozaidama Isidore

egzistencijalne ugroženosti, govor duše koja se nakon deset nedelja zatvorske samoće i samoponiranja, i dalje utamničena, budi, odaziva (Bogu), glasom čiji je zvuk *jak i svijetao*. I inače senzibilna, na spoljašnje impulse i unutrašnje zapitanosti prijemčiva priroda homodijegetičkog naratora (koji se može odrediti i kao subjekat blizak lirskom), dodatno je provocirana situacijom u kojoj se nalazi. Taj doživljaj graničnosti i realno fizičko ograničenje tamničkim rešetkama izazivaju niz mentalnih procesa i emotivnih reakcija, često suprotne prirode: rastakanje, dezintegraciju, samoposmatranje s jedne, i kondenzovanje, zgušnjavanje, kristalizaciju emocija i misli subjekta s druge strane; oni, međutim, dovode do približavanja definitivnom poimanju suštine bića, života i sveta. Ta spoznata suština često se u tekstu obznanjuje kao *svetlo, sjaj, belina* ili kao *istina* markirana svetlosnim atributima:

I sputan i nemoćan, u toj vlažnoj jazbini, u položaju koji me ponizuje do skota, ja prvi put pojmih u mislima i obuhvatih osjećanjem smisao ljudskog života i borbe.

*U meni **bljesnu** iskupljena **istina**.*

*Pokopana u šutnji i skromnosti kojoj nas uči nevolja, **ona gori u meni i čini sjaj u mojoj duši i u mojoj ćeliji**⁴ (EX PONTO, 9).*

Istina koja se rodila iz stradanja i dubokog oćajanja, iz skrušenosti od nevolje i patnje, jeste Bog, sjaj i uteha duše. Ona humanizuje, zapravo obožuje hladan i tmuran prostor tamnice; zahvaljujući tome, zatvorska ćelija povremeno je nalik isposničkoj, a prozor u kome se kroz rešetke vidi *siva belina* neba, poput oltara, predstavlja direktnu vezu naratora/lirskog subjekta s Bogom. U takvim trenucima, on je, umesto potonuća, straha, nemira, ozaren zahvalnošću: zbog lepote sveta koja je podarena čoveku, zbog života sui generis; pojedinačna ljudska sudbina samo je sićušni deo *beskonačnog mozaika* kome nije lako *naslutiti smisao, oblik i veličinu*, ali u kome je i on sam *našao svoje mjesto i stoji[m] pobožno kao u hramu* (EX PONTO, 10). Usamljenost, mračne misli i slutnje, osećanja beznađa, nemoći i sputanosti vode ga trnovitim putem sazna(va)nja; to je jedini način da se dođe do smisla i postigne, makar na kratko, unutrašnji mir:

Ima časova kad smirenošću, koju donosi nevolja sama po sebi, uviđam potrebu odricanja i stradanja, kad – blagodaran za sve radosti života koje su bile – uviđam da je bilo nužno da jednom bude i njima kraj, da bude ovakav kraj.

*Ima časova kad **gorim** mirno, kao **žrtveno svetlo** tek uneseno u hram. (EX PONTO, 14).*

Zanimljivo je uočiti da se motivi svetlosti, sjaja, plamena (posredno, preko upotrebljenog glagola *goreti*) ovde javljaju na način na koji ih srećemo u narod-

Sekulić, Miloša Crnjanskog i Stanislava Vinavera, viđene kao prekretničke u smislu „modernizacije i oslobađanja kratkih proznih žanrova od tradicionalnih konvencija“ i svrstane u ekspresionističko-avangardni tip (Stojanović Pantović 2002: 93–109).

⁴ Izdvojila S. B. I sva ovakva isticanja do kraja rada su moja (ukoliko nije drugačije navedeno), pa to više nećemo napominjati.

no-hiršćanskim verovanjima: svetlost je ovaploćenje lepote, istine, pravедnosti; svetlosnu, sunčanu prirodu imaju Bog, anđeli i sveci; sunčeva svetlost *prosipa se na čoveka kao Božja blagodat*. Sa svetlošću su blisko povezane oči čoveka, one opažaju svetlost spolja, ali i same njome zrače. (Gerbran/Ševalije 2004: 407). Kod Andrića se oči često dovode u vezu sa zvezdama, koje opet konotiraju nešto pozitivno, toplo, sjajno, ali daleko (projekcije su snova, svetlih daljina, nada za budućnost). Krv i maštu zatočenog dvadesettrogodišnjaka povremeno okupira i misao o ženi (mada ovaj motiv u EX PONTU ne ide u red dominantnih): *Žene, u očima vašim sjaj ulomak jednog ljepšeg neba koje je sjaj nad srećnijim stvorovima no što smo mi i za neke strahovite kataklizme prslo u parčad* (EX PONTO, 21).

Tamnicom i čekanjem sputana želja njegove krvi koja *juri i bije po damarima i bezumnoj želji da se prospe na suncu* (čežnja mladosti za slobodom i punim životom) u trenucima najvećih iskušenja i klonulosti duha omogućava lirskom subjektu da snagu pronade u večito živim *baštinama djedova* skrivenim u dnu sopstvene duše. S druge strane vremenskog luka nalaze se oni *budući*, slobodna deca (*zora noći naše*) koja na osnovu njima ne sasvim jasne nesrećne sudbine očeva *naslućuju svijetle i strašne daljine* budućnosti koja njima pripada. Tako se u relacijama prošlo-sadašnje-buduće lirski subjekat pozicionira kao medijum, tačka u kojoj se vremenske kategorije spajaju, onaj ko sopstvene spoznaje zasnovane na sintezi i uopštavanju sopstvenog i kolektivnog iskustva (prošlosti) prenosi deci koja dolaze. Generalno pesimistička vizija života jedne melanholične prirode prevazilazi se osvešćivanjem lepote sveta i postojanja, koje u pojedinim fragmentima dobija himnični ton:

Sav sjaj što ga Bog svijetom prosipa plavi oči moje. Vezeni su ćilimi od sunca i sjenka. Ognjen miris ima vino života. Srce mi pod grlom bije.

Za dug život i veliku radost!

Putujte i brodite, ne ostanite željni burna mora, ni polja, ni gustih šuma! Milo je Bogu da vas vidi gdje vam je život pjesma i ples!

Za žive i one koji su mladi!

Za slobodnu ljudsku djecu je radost ljetnjih dana. Gle, kako se negde njišu grane, – kako je nemirno srce u meni! – Gle, ptica neće da umukne cijelo jutro, i ceste što svijetom idu hite, hite i zovu; i nebo koje s moga prozorka ne mogu da vidim, mora da je veličajno i divno kao jedna jedina beskrajna radost (EX PONTO, 16/17).

Citirana prozaida prava je himna životu od Boga datom, njegovim radostima i lepotama, himna mladosti, avanturama i nebu. Glagol *plaviti* u značenju 'natapati, prelivati', istovremeno svojim glasovnim sklopom asocira i na plavetnilo, na preobraćanje u plavo, asocirajući na prostranstvo (slobodu) unutar duha, unutar nas samih; plava boja se inače često dovodi u vezu sa dubinom, poverenjem, sa pobožnošću i iskrenošću. Plavetnilo Božijeg sjaja u oku uznemiruje srce, kao i pjesma ptica i zov puteva. Cela prozaida zato najpre ostavlja utisak osunčanosti, svetlosti, ali se, istovremeno, može uočiti njena osenčenost setom: subjekat sluti da je nebo, koje sa svog prozora ne može da vidi, veličanstveno i da budi radost, iako ne njemu, već drugima (*Za žive i one koji su mla-*

di!); on ga poseduje samo u svom zaplavljenom oku. Paradoksalno, narator je i živ i mlad, a istovremeno potpuno udaljen od života i od zahteva i zaleta mladosti. Ovaj zapis, gledano u celini, predstavlja paradigmu pozicije naratora/lirskog subjekta u svetu, njegov suštinski ambigvitet, dušu i telo koji su poprište neprestane borbe i mirenja, te ponovne borbe pritvorenih osećanja i razmišljanja.

Živim trajno u tami, jedino svetlo je bljesak rijetkih i kratkih časova koji uskršavaju dušu zanosom i obećanjem divnih podviga, stvaranja i djela. Ali ti časovi ne dotiču ni koliko da čovjek posegne rukom za perom, a nada mnom se opet sklapaju mrak i jad kao valovi.

A nastojim li potegnuti svijetlu minutu inspiracije i pripeti nježna krila svog sna, ruga mi se s papira, kao iz ogledala, moje lice i moja sudbina, čuje se, samo meni poznat, krvav plač samca i tužba stradalnika (EX PONTO, 31).

Himničnog je tona i možda najpoznatija prozaida posvećena snazi i lekovitosti proleća; ono donosi nadu i crne misli čini ništavnim; duš[om] koja se raduje lirski subjekat, u direktnom apostrofiranju, blagosilja proleće zbog osećanja radosti koja čoveka zalijeva *svijetlim valom* (59).

U nizu dominantnih motiva zbirke EX PONTO koji se često dovode u vezu sa pojedinim svetlosnim određenjima izdvaja se motiv prirode. Ovaj nadređeni motiv grana se u niz podmotiva – neba, meseca, zvezda, oblaka, puteva, trava, voda, vrtova, voćnjaka, cveća... Pritom, u opise elemenata prirode kojima je lirski subjekat okružen ili o kojima razmišlja projektuju se njegova duševna stanja (elementi psihonaracije). Te projekcije subjektivne svesti receptivnu pažnju čitaoca usmeravaju ka simboličkoj vrednosti deskripcije.

Mrače se modre sjene po putevima, a mene je strah i sjena i puteva jer ne znam kakve mi goste nose.

Niču studene zvijezde i misli koje ne mogu nigdje da se stane.

Tada izide, kao krvav pečat na sve moje sumnje, crven, pun i zao mjesec iza brijega (EX PONTO, 20).

Refrakcija numinoznog, bolnog iskustva lirskog junaka kroz sliku hladnih zvezda i krvavog i zlog meseca sugeriše njegovo tragično osećanje života i sumnju u smisao i vrednost egzistencije među ljudima koji *zlim očima gledaju oko sebe* (21) i pred Bogom *koji vječno šuti* (21).

Mesec je zao, jer osvetljava svet ljudskog zla i besmisla. Dakle, pesnik je jednu kosmičku sliku prirode podredio svom bolnom iskustvu i sumornom raspoloženju (Milatović 1996: 97).

Motiv stvaralaštva, takođe čest kod Andrića – povezan sa usamljenošću (umetnika), sa njegovom odvojenošću od ljudi označenom ćutanjem, prisutan je i u EX PONTU; njime se ukazuje na muke i radost stvaranja, koje je, opet, određeno atributima svetlosti i vatre: *Sve, sve što me sputava i što se zove moje neka iščezne da budem čist, jak i slobodan, a na dnu duše neka ostane samo ovo jedino i veliko osjećanje koji mi daruje razumijevanje i samilost za sav jad čovjekov, i moćna ljubav koja ublažuje bol i stupa, svijetla i prekaljena, putem stvaranja (EX PONTO, 50).*

Zgusnuto, gnomički, ovdje je dato jasno autopoetičko načelo, koje se odnosi ne samo na EX PONTO nego može stajati kao credo svih Andrićevih potonjih ostvarenja. Takođe, i u ovom citatu se, kao na mnogim mestima u zbirci, prepoznaje molitveni ton zapisa. U kontekstu geneze žanra, u ovome se kod Andrića (kao i kod Isidore Sekulić, na primer) prepoznaje tip pesme u prozi kojom se obnavlja žanr srednjovekovne molitve, „kao napor da se na spoljašnji način, dakle rečima, pesnik sjedini sa Božjim duhom“ (Stojanović Pantović 2002: 90).

Ne udaraj nas odveć, Gospode, i ne daj nam tereta iznad naše snage, da nam se ne pomračí sjaj Tvoj, i da se zlo ne zacari nad nama (EX PONTO, 19).

Molitva ujutro. O, Bože, nemilosrdni stvoritelju, koji me svjetlom svojim budiš na muku dana, oprosti mi i budi milostiv meni koji, evo, hulim (EX PONTO, 58).

EX PONTO se završava „Epilogom“ – izlaskom lirskog junaka u *ljetnji dan*, u život. Ova pesma predstavlja sintezu poetsko-filozofskih eksplikacija, zgušnjavanje događajnog i emotivno-intelektualnog iskustva subjekta u finalnu odluku o sopstvenom životnom stavu. Bez obzira na sve sputanosti i tamnice (shvaćene u doslovnom i metoforičkom smislu), čovekova potreba za životom je neuništiva i neprolazna.

K o r a k d r u g i: NEMIRI. Lirsko-meditativna proza objavljena početkom 1921. godine potvrdila je u tekućoj kritici toga vremena već zapažen Andrićev talenat i učvrstila poziciju koju je on prvom knjigom zauzeo u književnom životu. U tri celine ove zbirke (NEMIR OD VIJEKA, NEMIR DANA, BREGOVI) produbljuju se određeni motivi koji su bili misaono-stvaralačka preokupacija i tematsko težište EX PONTA, pre svega odnos lirskog junaka prema Bogu, usamljenička pozicija čoveka u svetu, fragmenti i skice života koji ga okružuje – ljudi, deca, predeli... Pritom su, u odnosu na prethodnu zbirku, biografski momenti dodatno apstrahovani, a pojedinačno iskustvo u većoj meri generalizovano. Prva i treća celina NEMIRA tematski i formalno više korespondiraju sa zapisima iz EX PONTA, naročito ako uzmemo u obzir i motiv svetlosti. Ambivalentan odnos lirskog junaka prema Bogu, zapravo stalno preispitivanje uloge i mesta koje Bog zauzima u ljudskom životu jasno je vidljiv kada se uporede citati iz dve prozaide koje u zbirci stoje jedna iza druge. Najpre:

Redaju se svjetlo i mrak i izmjenjuju vjetri s tišinama, ali borba ne prestaje da se bije. [...] Bog je noć u kojoj leži sudbina naša kao stvar tiha i malena.

Sa mjesta, gdje se gasi i tone ljudska misao, širi se strahovitim talasima uokrug samoća svega što živi (NEMIRI, 73).

U narednoj pesmi doživljaj Boga je drugačiji:

Bog izbija kao svjetlo iz svake stvari stvorene i svakog života koji se miče.

Osamljen kamen na žalu ima aureolu njegova daha, i oblijeva ga jutrom i večerom, kao ljubičast fluid, sjaj sunca koje se ne vidi.

On je kao toplina u dahu svega što živi.

On je gluh za sate koji izbijaju i cijepaju vrijeme na parčad, i On je slijep za dan i noć i sve promjene vremena (NEMIRI, 74).

Zapravo, ambivalentnost je prividna. Kako dobro zapaža Bojana Stojanović Pantović, „nemost Boga ne znači da je odsutan, već naprotiv, njegovo svetlo-

sno prisustvo se oseća na gotovo mističan način, u svakom pojedinačnom elementu života“ (Stojanović Pantović 2002: 106, istakla S. B.):

On je kao miran sjaj i velika tišina u kojoj se čuje glas koji ga niječe.

On tako dobro šuti da se već pomišlja da ga nema.

A On je mirno srce svih atoma (NEMIRI, 74).

Kontrast Čovek – Bog (zasnovan na dihotomijama smrtno – besmrtno, veliko – malo, prolazno – večno...) kojim je postignuta unutrašnja dinamika pojedinih zapisa, miri se u spoznaji lirskog subjekta da je Bog utešna svepostojanost, oslonac, gnezdo koje će ga primiti jednom kad, poput ptice, odleti zajedno sa vriskom sveta.

Dok se rađanje i umiranje u silnom zamahu lome i biju oko mene kao dva protivna vjetra, ja zaklanjam rukama i grudima malo čovjekovo svjetlo, malo čovjekovo svjetlo koje se ne vidi na svodovima i koje ispunjava kratkim sjajem jedino dva vlažna polja mojih zenica. Ali ja te osjećam uvijek, ispod mojih nogu i iznad moje glave, u dahu rastvaranja svega, laganom i vječnom, osjećam kako u mraku dišeš Ti, čije se veličine bojim (NEMIRI, 76).

Celina „Bregovi“ zasićena je motivima svetlosti; oni su utkani u gotovo svaki zapis; izdvojićemo samo najupečatljivije. Bregovi u daljini pričešću se suncem i magle svijetle; lirski subjekat gori na suncu; i zmija živi u kamenu s odrazom sunca u tamnosivom oku; od velikog sveta koji je video lirskom subjektu u noći plamte oči... Kao i u zbirci EX PONTO, deskripcija je uvek u funkciji dočaravanja psiho-emocionalnog stanja lirskog junaka koji je, u naporu da dosegne smisao sveta i života, mučen sumnjama, slutnjama, patnjom i nemirima.

Još ni sunce nije zašlo a već se mjesec pomalja. Uvijek sja jedna tiha svetkovina koja nema kraja.

Tiho je danju (tiho kao u snu i pored jednoličnog zrikanja) a noć sva buja tišinom, koja je svijetla i pro hladna.

U kakvoj se samo slavi rađa sunce svako jutro i kakvo je tajno značenje i neprolazna radost večernjih oblaka!

Još kasno u noći šumi žito teškim šumom zlatna sjaja i masline zare u noć bijel sjaj što su ga danju upile (NEMIRI, 102).

Međutim, nad sve oblike i pojave koje ispunjavaju njegovu svest (oblaci, šume, izvori, životinje i stijene) nadnosi se, nikad zaboravljeno, divno ljudsko lice obasjano sjajem razuma, ljudskom tugom zbog onoga što vidi i sopstvenom željom za srećom (117). Ova spoznaja nadovezuje se, s jedne strane, na određene misaono-značenjske slojeve EX PONTA, dok, s druge strane, uspostavlja vezu sa ciklusom LICA iz knjige STAZE, LICA, PREDELI. Takođe, pojedini elementi prirode viđeni su kao putnici (sunce, sneg, mesec), što zbirku NEMIRI na tematsko-motivskom planu približava i beleškama s putovanja iz budućeg ciklusa PREDELI.

Krilati sniježe, sa likom zvijezde i ljudskog oka, putniče, kom se ne hiti i koji ima pouzdanja u vrijeme i oblike i mogućnosti koje čekaju, ti si mi jutros u svijetloj daljini kao božanstvo koje se zaziva (NEMIRI, 91).

Ukoliko bismo želeli da intertekstualne relacije uspostavljamo sa delima drugih autora istog razdoblja (čak i samo sa fokusom na motivima svetlosti), to bi svakako bile *PLAVE LEGENDE* Jovana Dučića i *SAPUTNICI* Isidore Sekulić. Pored toga, uočena je, u ranoj stvaralačkoj fazi, Andrićeva bliskost sa autorima hrvatske i posebno slovenačke moderne (Ujević, Cankar, Župančić i dr.), kao i snažan uticaj poezije Volta Vitmena, koga je u to vreme Andrić dosta prevodio (Stojanović Pantović 2002: 103). Činjenica da je lirika „subjektivnih klonuća i katarsi karakteristična za opšta pesnička raspoloženja tog vremena“ (Andrić 1997: 228) može biti još jedan od razloga Andrićevog kasnijeg otklona u odnosu na sopstvena rana ostvarenja: u njima su prepoznatljivi međusobni književno-stvaralački uticaji, zajednički tematsko-motivski i emocionalno-intelektualni registri i sl. Andrić je želeo više od toga.

K o r a k t r e ć i: *STAZE, LICA, PREDELI*. Knjiga je prvi put objavljena u okviru *SABRANIH DELA* u deset tomova 1963. godine, kao deseta po redu (Andrić, 1991). Koncipirana je tako da su u prvi deo, *STAZE*, „ušli tekstovi sa ispovednim tonom; u drugi deo, *LICA*, meditacije o ljudima, umetnosti i umetničkom činu; u treći deo, *PREDELI*, uneseni su tekstovi putopisnog žanra“ (Andrić 1991: 290). Tokom pripremanja ovog izdanja priređivači su poštovali želje i instrukcije autora. Tako su se u knjizi *STAZE, LICA, PREDELI* našli samo oni tekstovi za koje je Andrić smatrao da *mogu i treba da budu uvršteni u SABRANA DELA za njegova života* (Andrić 1991: 290).

Koncepcija ove knjige, tj. način na koji su tekstovi u njoj okupljeni i organizovani čini je hibridnom u znatno većoj meri u odnosu na prethodne dve o kojima je bilo reči. Ovde se Andrićeva stvaralačka ličnost „razlistava“ u svim pravcima koji su obaveštenom čitaocu poznati: tu su, na jednom mestu, Andrić refleksivni liričar, Andrić pripovedač, esejista, Andrić putopisac, hroničar.

Emotivno, intelektualno i stvaralačko stasavanje narativnog subjekta u mariborskoj tamnici, izraženo ispovednim, filozofsko-refleksivnim pasażima pesama u prozi datim u *EX PONTU* ovde prerasta u prozu, u narativnom smislu razvijeniju, ali i dalje fragmetarnu, mestimično izrazito lirsku, formalno i stilski prilično neujednačenu (smenjivanje heterodijegetičkog i mi-pripovedača: videti, na primer, priče *U ČELJI BROJ 115* i *NA SUNČANOJ STRANI*). Lirski junak Andrićeve prve knjige predstavlja klicu iz koje se razvio Toma Galus, junak koji objedinjuje četiri pripovetke iz ciklusa *STAZE*. Stvaralačka ideja o izrastanju, bujanju te klice/narativnog jezgra u roman pod nazivom *NA SUNČANOJ STRANI* nije realizovana.⁵

Motiv svetlosti ima istaknuto mesto u karakterizaciji lika Tome Galusa. On je, poput svog eksponentovskog prethodnika, fasciniran suncem, njegovom prirodom i moćima:

⁵ Videti o tome: Đukić Perišić 2012: 29–32.

*Na svojim nepomičnim rukama hapšenik je najpre i ugledao **sunce**. [...] Podiže lice prema prozoru, kao da je taj prozor nevidljivo **sunce**. [...] Da, u stvari postoji samo **sunce**, a sve ovo što živi, diše, gamiže, leti, **sja** ili cvate, samo je **odblesak** toga **sunca**, samo jedan od vidova njegovog postojanja. Sva bića i sve stvari postoje samo utoliko ukoliko u svojim ćelijama nose rezerve **sunčevog daha**. **Sunce** je oblik i ravnoteža; ono je svest i misao, glas, pokret, ime. [...] Osećao je na mahove da mu **u utrobi gori i sja celo sunce** i da mu se dijafragma podiže i talasa kao **plamen** i da mu taj **unutarnji sjaj** bije i suklja na oči, na nosnice, na sve pore. Tada je imao bolne i divne trenutke velikog, nezadržljivog, žitkog smeha, koji je navirao iz njega kao topljeno **zlato**, i tako snažno širio usta, kao pevač, od bojazni da se ne uguši ili da ne prsne. A **sunce u njemu** ne prestaje da **sja**, svemoćno i jedino, neiscrpno, nepresušno (STAZE, LICA, PREDELI, 46/47).*

Ovakav status motiva svetlosti karakterističan je, kao što smo videli, za rano stvaralaštvo Ive Andrića, ali je njegovo prisustvo od značaja i u kasnijim ostvarenjima ovog pisca.

Slično je i sa motivom tamnice i tamnovanja, čiju izvorište predstavlja realno traumatično životno iskustvo mladog Andrića; ono je umetnički transponovano najpre lirskim izrazom, potom razvijenijom naracijom u pojedinim pripovetkama, da bi svoju potpunu razradu/narativno oblikovanje dobilo u romanu PROKLETA AVLIJA.

Zanimljivo je pratiti kako se i drugi motivi o kojima je ovde bilo reči javljaju u ranim i kasnijim Andrićevim ostvarenjima, poput motiva staza, kamena, motiva žene, puteva i putovanja i dr.

Andrićeve putopisne beleške (ciklus PREDELI), posebno one o Portugalu i **svetlom** Ohridskom jezeru na tragu su deskriptivnih fragmenata iz EX PONTA i NEMIRA, s tim što je prisutna težnja ka većoj objektivizaciji pripovedanja. Duh putnika prijemčiv je za lepe (svetle, sveže) prirodne ambijente, nastoji da oseti pulsiranje, ritam mesta/gradova u kojima boravi, želi da upozna narav ljudi s kojima stupa u kontakt. Zato su njegova zapažanja pronicljiva, opisi sugestivni, a primenjene stvaralačke tehnike adekvatne: čitaocu se približava direktnim obraćanjem, u drugom licu množine, potom primenjujući epistolarnu ili pak deskriptivnu formu pripovedanja.

*Kad se na **sunčanom danu** kupate u Ohridskom jezeru i kad naglim pokretom izronite i razbijete za jedan trenutak vodu iznad sebe, oko vas se uokrug, na glatkoj svetlomodroj površini, stvaraju srebrni prozirni mehurovi, veliki i mali. U svakom od njih dvostruko se ogleda **sunce**, kao dve **žiže** nejednake veličine. Prišavši jednom od većih mehura i zadržavši disanje da ga dahom ne razbijete, možete u njemu kao u krivom **ogledalu** sagledati svoje lice, vlažno i nasmevano. A iznad temena vam uvek stane ono veće **sunce**, kao krupna **zvezda**.*

Sve to traje kratko, kao svaka lepota, a ponavlja se bezbroj puta (STAZE, LICA, PREDELI, 123).

Na kraju puta: zaključne refleksije. „Ne može se poreći da je Andrićevo robijanje u splitskom i mariborskom kazamatu kao posebna zaliha građe

poslužilo definisanju pišćevog specifičnog misaonog kruga“ (Đukić Perišić 2012: 29). Najviše prostora u radu dali smo upravo delu EX PONTO kojim je taj emotivno-misaoni krug tekstualno ovaploćen. Ovu Andrićevu knjigu vidimo kao repozitorijum tema i motiva koje će pisac tokom cele svoje stvaralačke karijere dosledno obrađivati. Na koje sve načine, pokazali su primeri iz NEMIRA i iz knjige STAZE, LICA, PREDELI.

Čini se neupitnim da je u svom bogatom književnom opusu Andrić konstantno „razvijao, dograđivao i umnožavao ideje prvi put iznesene u EX PONTO; „eksponovski duh, eksponovsko shvatanje života“ prožima njegovo celokupno kasnije stvaralaštvo (Milatović 1996: 106). Da u taj duh proniknemo pomoglo je sagledavanje Andrićevih *predela svetlosti* koji su u čvrstoj vezi sa ključnim kategorijama egzistencije, kakve su Bog, Istina, Sunce, Čovek i dr.

Izvori

Andrić 1997: Andrić, Ivo. *Ex Ponto, Nemiri, Lirika*. Beograd.

Andrić 1991: Andrić, Ivo. *Staze, lica, predeli*. Beograd.

Literatura

Bojanić Ćirković 2017: Bojanić Ćirković, Mirjana. *Tipologija čitalaca u romanima Milorada Pavića u kontekstu savremenih teorija čitanja*. Niš.

Fiš 1989: Fiš, Stenli. Književnost u čitaocu: afektivna stilistika. In: Srebro, Milivoj (ur.). *Književna kritika*. Beograd. S. 35–50.

Gerbran/Ševalije 2004: Gerbran, Alen; Žan Ševalije. *Rečnik simbola*. Novi Sad.

Đukić Perišić 2012: Đukić Perišić, Žaneta. *Pisac i priča*. Novi Sad.

Milatović 1996: Milatović, Vuk. *Književno delo Ive Andrića u nastavi*. Beograd.

Popović 1991: Popović, Radovan. *Balkanski Homer ili Život Ive Andrića*. Beograd.

Stojanović Pantović 2002: Stojanović Pantović, Bojana. *Pesma u prozi ili prozaida*. Beograd.

Snežana Božić (Niš)

All the light that God scatters throughout the World is flooding my eyes: Andrić's landscapes of light

This paper presents the study on the extent in which the motif of light (in variations of: shine, brightness, Sun, whiteness...) and its opposites (dark, darkness, night, Moon...) appear as a special poetic constant in the literary opus of Ivo Andrić, starting with his works EX PONTO (1918) and ANXIETIES (1920) until PATHS, FACES, LANDSCAPES (1963). In addition to determining both the forms of motif matching and its effect on

the meaning (the symbolism of motifs, particularly the projections of solar signs toward the ethical categories of good, just, true...), the comparative approach was used to determine the equivalence of creating incentives (inspiration, creator's curiousness in contact with the expanses of the external and internal world) and similarities in its artistic realization in the studied texts by Ivo Andrić (creating procedure). The early lyrical-meditative notes were perceived as a repositorium of topics and motifs (with a focus on solar ones) that continued to be (consistently) revisited and reassessed by the author in the later years. The connection between some of the early lyrical writings and later Andrić's notes from his travels was discussed in detail.

Snežana Božić
Filozofski fakultet
Univerzitet u Nišu
Departman za srpsku i komparativnu književnost
18 000 Niš
snezana.bozic@filfak.ni.ac.rs

